

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА
ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін

Цивільне право України, Цивільне процесуальне право України
ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБІ ПОВНОЇ
ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Виконав:

Студент групи Пб-21

Наворенський Павло

Науковий керівник

К.ю.н., Руденко О.А.

Оцінка _____

Тернопіль , 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ.....	5
1.1. Поняття і зміст цивільної дієздатності.....	5
1.2. Види цивільної дієздатності.....	8
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....	13
2.1. Підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи	13
2.2. Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності.....	17
2.3. Поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена.....	20
РОЗДІЛ 3 ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....	23
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ВСТУП

Фізична особа є самостійним суб'єктом цивільних правовідносин, а тому її права та інтереси мають сприйматися як такі, що повинні особливо захищатися державою. Зазначене твердження знайшло свій вияв у Конституції України, прийняття якої поклало початок гуманізації та демократизації законодавства.

Утім, незважаючи на принципи рівності та рівноправності усіх фізичних осіб, на законодавчому рівні передбачено підстави для встановлення фізичним особам обмежень у реалізації своїх прав і свобод. Однією з них є саме обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Вивченню окремих аспектів цивільної дієздатності фізичної особи та порядку її обмеження присвячено праці таких вітчизняних вчених як: В.І. Борисова, Н.В. Волкова, К.М. Глиняна, Б.Б. Зельман, С.В. Кравцов, Л.Г. Лічман, О. І. Пергамент, З.В. Ромовська, А. Смородина, О. І. Сафончик, Р.О. Стефанчук, Є.Д. Ханович, Є.О. Харитонов, Г.В. Чурпіта та інші. Утім, комплексні дослідження цивільної дієздатності та порядку її обмеження відсутні, що визначає актуальність теми роботи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із реалізацією фізичною особою цивільної дієздатності та порядком її обмеження.

Предметом дослідження є цивільна дієздатність фізичної особи та порядок її обмеження.

Метою дослідження є дослідження поняття, змісту та видів цивільної дієздатності, підстав та порядку її обмеження та вироблення рекомендацій для удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

- визначити поняття і зміст цивільної дієздатності;
- охарактеризувати види цивільної дієздатності;
- визначити підстави для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи;
- охарактеризувати правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи;

- визначити порядок поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, дієздатність якої була обмежена;
- охарактеризувати процесуальні особливості розгляду судами справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи;
- виробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України та практики його застосування щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 35 сторінок основного тексту. Список використаних джерел міститься на 4 сторінках і включає 34 найменування.

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

1.1. Поняття і зміст цивільної дієздатності

Відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи (далі особи). Учасниками цивільних відносин є: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права» [1]. Умовою активної участі суб'єкта права у цивільних правовідносинах є наділення його правосуб'єктністю, одним із елементів якої є дієздатність.

Під цивільною дієздатністю фізичної особи законодавець розуміє «її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самотійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самотійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання» (абз. 2 ч. 1 ст. 30 ЦК України). Слід сказати, що у літературі не вироблено єдиного підходу до розуміння змісту цивільної дієздатності.

Так, Н.П. Журавльов цивільну дієздатність фактично ототожнив з правочиноздатністю. Науковець зазначив, що «цивільна дієздатність – це здатність громадянина самотійно вчиняти цивільно-правові правочини (не будь-які дії, за допомогою яких можуть набуватись цивільні права, а саме правочини)» [2, 19]. Думається, таке розуміння цивільної дієздатності є занадто вузьким, оскільки не охоплює інші складові дієздатності, що визначені у ч. 1 ст. 30 ЦК України.

На думку Я.Р. Веберса, дієздатність складається з правочиноздатності та деліктоздатності. Під правочиноздатністю науковець розуміє здатність вчиняти правомірні юридичні дії, а під деліктоздатністю – відповідальність за правопорушення [3, 124].

З таким підходом повністю погодитися не можна, оскільки правомірні юридичні дії не завжди є правочинами, а зміст цивільної дієздатності з огляду на положення ч. 1 ст. 30 ЦК України складають і інші складові. Наприклад, А.Г. Потюков до них відносить здатність вчиняти дії, що є правомірними, але не

належать до правочинів [4, 12], а С.М. Братусь – здатність вчиняти протиправні дії [5, 14].

За переконанням Л.Г. Кузнецової, «дієздатність включає в себе такі елементи: 1) здатність набувати для себе права і створювати для себе обов'язки, що можуть виступати наслідком правомірних і протиправних дій або бути заходом відповідальності; 2) здатність здійснювати своїми діями належні права та виконувати обов'язки, покладені на неї; 3) здатність своїми діями припиняти належні права та обов'язки» [6, 80]. Слід сказати, що запропоноване Л.Г. Кузнецовою тлумачення цивільної дієздатності є ширшим, ніж наведені вище розуміння цього поняття, але воно не повністю відповідає вимогам ч. 1 ст. 30 ЦК України.

Р.О. Стефанчук до змісту цивільної дієздатності включає такі здатності: правонабувальну, обов'язкостворювану, правоздійснювальну, обов'язковиконувану, правозмінювальну, обов'язкозмінювальну, правоприпинювальну, обов'язкоприпинювальну, правопоновлювальну, обов'язкопоновлювальну. Під правонабувальною та обов'язкостворюваною здатністю науковець розуміє здатність своєю поведінкою набувати цивільні права та створювати цивільні обов'язки для себе своєю поведінкою, під правоздійснювальною та обов'язковиконуваною — здатність здійснювати права та виконувати обов'язки своєю поведінкою, в тому числі і відповідати або нести інші негативні наслідки за невиконання або неналежне виконання обов'язків, під правозмінювальною, обов'язкозмінювальною — здатність змінювати створені права чи набуті обов'язки своєю поведінкою, в тому числі змінити спосіб їх здійснення чи виконання, під правоприпинювальною, обов'язкоприпинювальною — здатність припиняти (призупиняти) існування свого права чи його здійснення, а також існування свого обов'язку чи його виконання своєю поведінкою, під правопоновлювальною, обов'язкопоновлювальною — здатність своєю поведінкою поновити права, від яких було відмовлено, а також обов'язки, від яких було увільнено, а також відновити здійснення прав та виконання обов'язків, щодо яких дані дії були припинені (призупинені) [7, 119]. Як видно, науковець до змісту цивільної дієздатності не відносить деліктоздатність. Така позиція видається

спірною з огляду на положення ч. 1 ст. 30 ЦК України, що до змісту цивільної дієздатності відносить відповідальність за неналежне виконання обов'язків.

О.О. Харитонova і Н.О. Саніахметова до складових цивільної дієздатності відносять правочиностдатність, деліктоздатність, тестаментоздатність, трансдієздатність, бізнесдієздатність та шлюбно-сімейну дієздатність [8, 135-136]. Слід погодитися з Р.О. Стефанчуком, який вказав, що «формулювання змісту дієздатності через варіанти тих чи інших підстав виникнення, зміни чи припинення цивільних правовідносин (правочин, заповіт, доручення, тощо), а також на різновидах того чи іншого правового статусу (зайняття бізнесом, перебування у сімейно-шлюбних відносинах, тощо) не є перспективним, оскільки з часом перелік та склад таких підстав чи статусів може постійно змінюватись» [7, 118].

Думається, найбільш правильним є підхід до визначення змісту цивільної дієздатності, елементами якої визнаються «здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав, самостійно здійснювати набуті для себе права, здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно виконувати створені цивільні обов'язки, нести відповідальність за невиконання цивільних обов'язків» [9, 52]. Таке розуміння змісту цивільної дієздатності найбільше відповідає законодавчому визначенню.

Слід сказати, що законодавець пов'язує наявність у фізичної особи цивільної дієздатності із її можливістю усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. З цього приводу Р.О. Стефанчук справедливо зазначив, що «фізична особа повинна бути з точки зору інтелектуального розвитку здатною для того, щоб здійснити свою дієздатність» [7, 119]. Такої думки дотримуються й інші науковці. Так, наприклад, С.М. Братусь писав, що «умовами володіння дієздатністю є здатність діяти розумно з урахуванням наслідків, пов'язаних з діями, які вчиняються» [5, 15].

Із врахуванням викладеного можна з впевненістю стверджувати, що цивільну дієздатність має фізична особа з народження, але цивільна дієздатність не має переважно незмінюваного, сталого і постійного характеру. Окрім цього, Р.О. Стефанчук справедливо зазначив, що «цивільна дієздатність не є рівною для фізичних осіб та може суттєво змінюватись і за змістом, і за обсягом, залежно від обставин, з якими такі наслідки пов'язує законодавець» [7, 120]. Так, наприклад,

згідно з ст.ст. 31-32 ЦК України обсяг цивільної дієздатності різниться залежно від віку фізичної особи. Водночас у ст. 36 ЦК України встановлено підстави та порядок обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, яка страждає на психічний розлад, що істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Нездатність фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного стійкого психічного розладу відповідно до ст. 39 ЦК України є підставою для визнання її недієздатною судом. Як видно, законодавцем встановлено різновиди цивільної дієздатності залежно від певних обставин (вік особи, її психічний стан).

1.2. Види цивільної дієздатності

За віком цивільна дієздатність поділяється на часткову, неповну та повну.

Так, відповідно до ст. 31 ЦК України часткову цивільну дієздатність має малолітня особа, тобто фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років. Така особа може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [1].

За переконанням законодавця правочин вважається дрібним побутовим, «якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість» [1]. З цього приводу А. Смородина вказала, що «на жаль, категорія «невисока» вартість є досить суб'єктивною, оскільки на її визначення впливають різні фактори, тому визначення максимальної межі такої «невисокої» вартості буде відрізнятися (наприклад, у дітей 8, 10 та 14 років, мешканців міста чи села, у визначенні дитиною та її батьками тощо)» [10, 71]. Окрім цього, слід сказати, що чинне законодавство України не конкретизує поняття «побутовий правочин». Так, слово «побутовий» тлумачиться як «буденний, звичайний» [11], а тому до побутових правочинів слід відносити ті, що пов'язані з харчуванням, навчанням, місцем проживання, одягом, тощо. З цього приводу заслуговує на увагу висловлена у

літературі думка про те, що «залежно від віку дитини підхід до визнання таких правочинів може змінюватися» [10, 71].

Статтею 31 ЦК України надано малолітній особі право здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Йдеться про права, визначені ст.ст. 423, 438, 458 ЦК України, ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX [12]. Таким чином, малолітня особа є суб'єктом авторського права, а тому може самостійно здійснювати особисті немайнові права автора, оскільки це впливає із ч. 1 ст. 30 ЦК України. З огляду на це, слід погодитися з думкою А. Смородиної, яка зазначила, що «відповідно до презумпції авторства авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення малолітньою особою, яка має право здійснювати свої особисті немайнові права (наприклад, вимагати визнати її автором), а щодо того, з якого моменту малолітня особа може здійснювати свої майнові права інтелектуальної власності, законодавство України не встановлює. При цьому закон не дає малолітній особі право самостійно захищати свої порушені права, це може бути здійснено лише її батьками (усиновлювачами) або опікунами від її імені та в її інтересах» [10, 71].

Фізична особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років має неповну цивільну дієздатність, що передбачено ст. 32 ЦК України, відповідно до якої «крім правочинів, передбачених статтею 31 цього Кодексу, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право: 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку)» [1].

Стосовно права фізичної особи віком від 14 до 18 років самостійно розпоряджатися своїм заробітком та іншим доходом слід сказати, що «такими іншими доходами може бути винагорода за виконання цивільно-правових договорів, доходи від підприємницької діяльності, доходи від участі у діяльності

юридичних осіб, доходи від реалізації майна чи від його використання, а також усі інші доходи, які не є заробітною платою чи стипендією, є особистим доходом неповнолітнього у грошовій формі» [13, 445]. Окремо слід зупинитися на тому, що таке розпорядження може здійснюватися в межах, передбачених ст. 31, п.п. 2-4 ч. 1 ст. 32 ЦК України. Наприклад, неповнолітній має право використати свої доходи шляхом укладення дрібних побутових правочинів або договору банківського рахунку (вкладу), оскільки права укладати інші договори (про надання освітніх послуг, купівлю ноутбука у нього немає).

У літературі зазначено, що «під самостійним здійсненням неповнолітнім права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом, слід розуміти самостійне використання ним як особистих немайнових прав інтелектуальної власності, закріплених у статті 423 ЦК України, так і майнових прав інтелектуальної власності, закріплених у статті 424 ЦК України. Причому здійснення неповнолітнім цих прав не може бути обмежене чи скасоване, хоча право розпорядження доходом, одержаним від їх використання, може бути обмежене або скасоване» [13, 46].

У контексті права неповнолітнього самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок) слід сказати, що чинним законодавством України дозволено неповнолітнім особам відкривати поточні і вкладні (депозитні) рахунки, зокрема для здійснення підприємницької, незалежної професійної діяльності та для власних потреб. Відповідно до пункту 62 Інструкції про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків, затвердженої постановою правління Національного банку України від 29.07.2022 № 162, «неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися внесеними нею коштами на рахунок, відкритий нею на своє ім'я, а також заробітною платою (заробітком), стипендією або іншими доходами, що надходять на її рахунок. Неповнолітня особа розпоряджається коштами, внесеними на поточний рахунок неповнолітньої особи будь-якою іншою особою, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновителів) або піклувальників» [14].

Право неповнолітніх бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи, забезпечується таким. Так, неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть бути засновниками акціонерного товариства, якщо це не заборонено статутом цих товариств [15], і членом фермерського господарства відповідно до ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV [16]. Неповнолітні особи, які не досягли 16 років, можуть також бути вкладниками командитного товариства, оскільки вкладники не беруть участі в діяльності товариства відповідно до ст. 75 Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 [17]. Неповнолітні особи у віці 16 років – бути членами виробничих кооперативів відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про кооперацію» 10.07.2003 № 1087-IV [18].

На підставі ч. 1 ст. 34 ЦК України «повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття)» [1]. Слід сказати, що ст.ст. 34-35 ЦК України передбачено, що фізичній особі, яка досягла 16 років, може бути надано повну цивільну дієздатність. Йдеться про фізичних осіб, які працюють за трудовим договором або записані батьком чи матір'ю дитини або бажають займатися підприємницькою діяльністю. У перших двох випадках повна цивільна дієздатність надається на підставі рішення органу опіки і піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а якщо така згода відсутня - за рішенням суду. У третьому випадку згідно з ч. 3 ст. 35 ЦК України «повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця» [1].

Окремо слід зупинитися на тому, що відповідно до відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК України набуває повної цивільної дієздатності фізична особа, яка не досягла повноліття, у разі реєстрації шлюбу з моменту такої реєстрації [1]. Набуття повної цивільної дієздатності фізичною особою до досягнення повноліття означає, що

вона має такі ж права і обов'язки, як повнолітня особа, тобто може самостійно укладати будь-які правочини, нести відповідальність за договірними зобов'язаннями, за зобов'язаннями внаслідок заподіяння шкоди, тощо.

У літературі зауважено, що є підстави для виокремлення цивільної дієздатності з юридичним недоліком, про який йдеться у випадках, якщо фізична особа мала повну цивільну дієздатність, яку суд обмежив у порядку і на підставах, встановлених законом – обмеження цивільної дієздатності фізичної особи [19, 159].

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

2.1. Підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи

Відповідно до ч. 1 ст. 36 ЦК України «суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» [1]. Окрім цього, згідно з ч. 2 ст. 36 ЦК України «суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище» [1].

Зі змісту викладеного випливає, що цивільну дієздатність фізичної особи може бути обмежено у двох випадках: 1) якщо у неї наявний психічний розлад, що істотно впливає на її здатність до керування своїми діями та усвідомлення їх значення; 2) якщо у результаті зловживань спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми, тощо ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. З огляду на це, слід погодитися з висловленою у літературі думкою про те, що інститут обмеження цивільної дієздатності насамперед захищає права та інтереси членів сім'ї особи, дієздатність якої обмежується [20, 48].

Слід сказати, що у ЦК УРСР 1963 р. не було передбачено такої підстави для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи як наявності у неї психічного розладу, що суттєво впливає на її здатність до усвідомлення нею своїх дій та (чи) керування ними [22, 92]. Л.Г. Лічман вказав, що «перша редакція ст. 36 ЦК 2003 року передбачала, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Тим самим, вперше в законодавстві з'явилась підстава обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, не пов'язана з матеріальним становищем цієї особи, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати. Крім того, законодавець зробив перелік напоїв, засобів та речовин, якими особа може зловживати, невичерпним» [23, 16].

Окрім цього, слід сказати, що така підстава для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи як зловживання азартними іграми з'явилася у ст. 36 ЦК України у зв'язку з прийняттям Закону України від 21.02.2012 № 4416-VI [24].

У літературі зазначено, що на підставі ч. 1 ст. 36 ЦК України може бути обмежено цивільну дієздатність фізичних осіб, які «хворіють психічною хворобою, наприклад тяжкими формами шизофренії, олігофренії та ін. Психічні захворювання – це хвороби головного мозку, що виявляються у різних розладах психічної діяльності – продуктивних (марення, галюцинації, афективні розлади) та негативних (випадіння або ослаблення психічної діяльності), а також загальних змінах особистості» [21, 92-93].

Зловживання фізичною особою алкоголем або наркотичними речовинами підтверджує необхідність втручання в її дії з боку держави, але не з метою лікування від алкоголізму або наркоманії чи покарання за відповідні зловживання. Регулювання майнових відносин особами, які зловживають спиртними напоями і наркотичними речовинами, дозволяє втручання держави лише, якщо виконується умова, що такі зловживання призводять до складного матеріального стану як самої особи, так і членів її сім'ї. Таким чином, обмеження дієздатності спрямоване на захист інтересів сім'ї та конкретної фізичної особи.

Н.В. Волкова зазначила, що «вирішуючи питання про те, чи призводить зловживання громадянином спиртними напоями до скрутного матеріального становища його сім'ї, суди часто порівнюють заробітну плату заявника та заінтересованої особи. При цьому може виявитись, що в заявника вона набагато більша, ніж у заінтересованої особи. Але все ж таки, якщо суд встановить, що особа здійснює відчуження майна, витрачає заробітну плату на придбання спиртних напоїв, і в зв'язку з цим знаходиться на утриманні заявника, він може обмежити її в дієздатності» [21, 93].

У літературі під зловживанням запропоновано розуміти «систематичне пияцтво, а також надмірне вживання алкоголю, наркотиків. Перше означає залежність людини від алкоголю – хворобу, друге – непомірність при вживанні алкоголю, відсутність культури вживання алкогольних напоїв. Є випадки

ускладнення хворобливого стану людини внаслідок вживання алкоголю, що виявляється у її агресивності, схильності до буйства» [24, 95].

Слід сказати, що Р.Б. Шишка не погодився з твердженням про надмірне вживання наркотиків. Науковець справедливо вказав, що «таке можливо лише за умови легалізації приймання наркотиків, наприклад, легких, як це зроблено у Голландії. Оскільки в Україні це заборонено, то слід говорити про немедичне приймання наркотиків – вживання їх без рецепту лікаря і придбання у встановленому законом порядку. В даному випадку цивільне законодавство встановлює імперативи придбання, вживання наркотичних лікарських препаратів. Стосовно токсичних речовин позиція повинна бути однозначна – всяке їх внутрішньоутробне чи зовнішнє вживання повинно оцінюватись суспільством як протизаконне» [25, 259].

У літературі зауважено, що «вживання токсичних речовин може призводити до різних короткотермінових суб'єктивно позитивних психічних станів, які супроводжуються множинними психічними та соматоневрологічними розладами з порушенням поведінки та соціальним зниженням. Токсикоманія супроводжується ейфорією та певними змінами свідомості. Токсичні речовини за інтенсивністю та якістю дії можуть викликати різні відчуття. Одні (снотворні) викликають переважно тілесні відчуття, інші (галюциногенні) – психічні. При прийнятті деяких речовин (опіатов) відмічається змішаний ефект. Ступінь і форма змін свідомості залежить від дози речовини» [26, 95].

Окремо слід зупинитися на тому, що нині особу, яка страждає на ігрову залежність, можна не лише обмежити у праві на відвідування гральних закладів та на участь в азартних іграх, а й у цивільній дієздатності. З цього приводу у літературі зауважено, що «обмеження у доступі до гральних закладів та участі в азартних іграх і обмеження цивільної дієздатності має різну правову природу. Фактично під час обмеження доступу до гральних закладів та участі в азартних іграх, окрім часткового обмеження можливості брати участь у цивільних правовідносинах, пов'язаних виключно із гральним бізнесом, наявне обмеження свободи пересування, що виявляється у забороні відвідувати гральні заклади, а також гральна залежність у такому випадку є обов'язковою передумовою для здійснення

таких обмежень. Водночас обмеження цивільної дієздатності направлене саме на обмеження у здійсненні цивільних прав і набутті цивільних обов'язків незалежно від сфери, де такі права чи обов'язки мають місце, а ігрова залежність виступає у такому разі лише однією з можливих підстав для здійснення таких обмежень» [27, 70].

З огляду на це, слід погодитися із Т.А. Стояною, яка зазначила, що «не має сенсу, у випадку появи в особи залежності від азартних ігор, обмежувати її в загальній дієздатності, але достатньо заборонити відвідувати такі заклади, приймати участь в азартних іграх. З появою електронних реєстрів, реалізація такого способу реагування на залежність особи стає можливою» [28, 55].

Думається, слід погодитися з думкою О.А. Руденко про те, що «із ч. 2 ст. 36 ЦК України, ч. 1 ст. 297 ЦПК України необхідно виключити таку підставу для обмеження фізичної особи у цивільній дієздатності як зловживання азартними іграми, що ставить таку особу, членів її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище, у зв'язку з тим, що нині можливо припинити нерозумне здійснення особою її права на участь в азартній грі шляхом внесення відомостей про гравця до Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх на підставі відповідного рішення суду без обмеження цивільної дієздатності» [29,].

Перелік підстав обмеження дієздатності фізичних осіб, наведений у ст. 36 ЦК України, не є вичерпним. Нині йдеться про необхідність визначення інших підстав для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, зокрема у зв'язку з невинуватим і нерозумним колекціонуванням. Так, наприклад, С. Слободян вважає, якщо «особа регулярно витрачає великі суми грошей на благодійництво, то вона теж може довести власну сім'ю до скрутного матеріального становища. У цивільному праві деяких розвинутих країн однією з підстав визнання особи обмежено дієздатною є марнотратство. Марнотратом у юридичному розумінні визнається особа, яка через слабкість характеру та легковажність не може протистояти спокусам і так нерозумно витрачає своє майно, що ризикує залишити себе та своїх близьких без коштів для існування. Таким чином, під поняття марнотратства може підпадати будь-яке витрачання майна особою, що призводить

її та її сім'ю до скрутного матеріального становища» [30, 32]. Видається, така думка заслуговує на увагу, оскільки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи з цієї підстави припинить невиправдане витрачання грошових коштів.

Окремо слід зупинитися на тому, що у ст. 37 ЦК України визначено правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

2.2. Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності

Так, згідно зі ст. 37 ЦК України «над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпорядження ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі» [1].

Зі змісту ст. 37 ЦК України випливають такі наслідки обмеження фізичної особи у цивільній дієздатності: 1) призначення особі, дієздатність якої обмежена, піклувальника; 2) особа, дієздатність якої обмежена, може вчиняти лише дрібні побутові правочини, інші правочини – лише за згодою піклувальника; 3) одержання заробітку фізичної особи, дієздатність якої обмежена, та розпорядження ним здійснює піклувальник; 4) відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, завдану іншій особі, фізична особа, дієздатність якої обмежена, несе самостійно.

Так, згідно з ч. 2 ст. 60 ЦК України «суд встановлює піклування над фізичною особою у разі обмеження її цивільної дієздатності і призначає піклувальника за поданням органу опіки та піклування» [1]. З цього приводу у літературі зауважено, що «розглядаючи кандидатури для обрання піклувальника або опікуна, суд враховує особисті якості такої особи, взаємини з особою, яка була обмежена у цивільній дієздатності або визнана недієздатною відповідним судовим рішенням, майновий стан особи тощо» [20, 49]. Частиною 2 ст. 300 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачено можливість заміни піклувальника фізичної особи. Така заміна здійснюється шляхом звільнення за заявою органу опіки і піклування або самого піклувальника органом судової влади піклувальника від виконання його повноважень і призначення іншої особи піклувальником за поданням органу опіки і піклування, про постановляється ухвала [31].

Права та обов'язки піклувальника визначено у ст. 69 ЦК України, відповідно до якої останній повинен дбати про лікування фізичної особи, дієздатність якої обмежена, створювати їй необхідні побутові умови, вживати заходи для захисту її прав та інтересів, давати згоду на вчинення ним правочинів, які не є дрібними побутовими [1]. Слід сказати, що правочин вважається дрібним побутовим, «якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість» [1]. У літературі з цього приводу зауважено, що «на жаль, категорія «невисока» вартість є досить суб'єктивною, оскільки на її визначення впливають різні фактори, тому визначення максимальної межі такої «невисокої» вартості буде відрізнятися» [10, 71]. Окрім цього, як було показано вище, чинне законодавство України не конкретизує поняття «побутовий правочин», а тому до побутових правочинів слід відносити ті, що пов'язані з харчуванням, навчанням, місцем проживання, забезпеченням одягом, тощо.

Ще одним правовим наслідком обмеження цивільної дієздатності є те, що піклувальник одержує заробітну плату та інші доходи фізичної особи, дієздатність якої обмежена, та розпоряджається ними. Водночас на підставі ч. 4 ст. 37 ЦК України «піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна

дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними» [1].

Щодо персональної відповідальності фізичної особи за допущені порушення укладеного нею за згодою піклувальника правочину чи задіяну шкоду слід сказати, що ст. 1185 ЦК України передбачено, що «школа, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відшкодовується нею на загальних підставах» [1]. Загальні підстави відповідальності за майнову шкоду, в тому числі заподіяну фізичною особою, дієздатність якої обмежена, визначено у ст. 1166 ЦК України, відповідно до ч.ч. 1-2 якої «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини» [1].

На підставі ч. 1 ст. 1167 ЦК України відбувається відшкодування моральної шкоди, у тому числі і фізичною особою дієздатність якої обмежена. Відповідно до положень цієї статті завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю моральна шкода відшкодовується фізичною особою за наявності її вини [1].

Окремо слід зупинитися на тому, що з часом стан психічний стан особи, дієздатність якої обмежена, може покращитися і вона стане усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними чи така особа припинить зловживати алкогольними напоями, участю в азартних іграх, вживати наркотичні і токсичні речовини і ставити себе і членів своєї сім'ї у скрутне матеріальне становище. Враховуючи це, законодавцем передбачено можливість поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена.

2.3. Поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена

Однією з підстав для поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, згідно з ч. 1 ст. 38 ЦК України є «видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність»[1]. Як видно, підставою для поновлення є «видужання особи або поліпшення її психічного стану, відновив у повному обсязі її здатність....». Водночас підставою для поновлення у дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, на підставі ч. 1 ст. 42 ЦК України є «видужання або значного поліпшення її психічного стану у неї поновилося здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними» [1].

З цього приводу Б.Б. Зельман вказав, що «таке формулювання щодо поновлення дієздатності фізичної особи, яка була обмежена, суперечить як науковим уявленням щодо впливу наявних психічних розладів на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, так і особливостям контингенту осіб з психічними розладами, у відношенні яких ймовірно може бути використане це поняття, а саме осіб з розумовою відсталістю, осіб похилого віку з судинним ураженням головного мозку, постпсихотичними психічними розладами тощо. Психічний стан таких осіб практично не може досягти такого поліпшення, щоб «у повному обсязі» відновилося здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Для такого визначення фізична особа повинна стати цілком, абсолютно, «у повному обсязі» психічно здоровою, що є неможливим для позначеного вище контингенту громадян. Тобто згідно з запропонованим визначенням поновити дієздатність, яка була обмежена, буде теоретично (і практично) неможливим» [32, 144].

Другою підставою поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, дієздатність якої була обмежена, є «припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо суд поновлює її цивільну дієздатність» [1].

Слід сказати, що припинення зловживання фізичною особою алкоголем або наркотичними речовинами підтверджує необхідність припинення втручання в її дії

з боку держави, але не з метою лікування від алкоголізму або наркоманії чи покарання за відповідні зловживання. Регулювання майнових відносин особами, які зловживають спиртними напоями і наркотичними речовинами, дозволяє втручання держави лише, якщо виконується умова, що такі зловживання призводять до складного матеріального стану як самої особи, так і членів її сім'ї. Таким чином, обмеження дієздатності спрямоване на захист інтересів сім'ї та конкретної фізичної особи.

У літературі під зловживанням запропоновано розуміти «систематичне пияцтво, а також надмірне вживання алкоголю, наркотиків. Перше означає залежність людини від алкоголю – хворобу, друге – непомірність при вживанні алкоголю, відсутність культури вживання алкогольних напоїв. Є випадки ускладнення хворобливого стану людини внаслідок вживання алкоголю, що виявляється у її агресивності, схильності до буйства» [24, 95].

Слід сказати, що Р.Б. Шишка не погодився з твердженням про надмірне вживання наркотиків. Науковець справедливо вказав, що «таке можливо лише за умови легалізації приймання наркотиків, наприклад, легких, як це зроблено у Голландії. Оскільки в Україні це заборонено, то слід говорити про немедичне приймання наркотиків – вживання їх без рецепту лікаря і придбання у встановленому законом порядку. В даному випадку цивільне законодавство встановлює імперативи придбання, вживання наркотичних лікарських препаратів. Стосовно токсичних речовин позиція повинна бути однозначна – всяке їх внутрішньоутробне чи зовнішнє вживання повинно оцінюватись суспільством як протизаконне» [25, 259].

У літературі зауважено, що «вживання токсичних речовин може призводити до різних короткотермінових суб'єктивно позитивних психічних станів, які супроводжуються множинними психічними та соматоневрологічними розладами з порушенням поведінки та соціальним зниженням. Токсикоманія супроводжується ейфорією та певними змінами свідомості. Токсичні речовини за інтенсивністю та якістю дії можуть викликати різні відчуття. Одні (снотворні) викликають переважно тілесні відчуття, інші (галюциногенні) – психічні. При прийнятті деяких

речовин (опіатов) відмічається змішаний ефект. Ступінь і форма змін свідомості залежить від дози речовини» [26, 95].

Слід сказати, що поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, дієздатність якої була обмежена, здійснюється шляхом прийняття за заявою самої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки та піклування рішення суду про скасування судового рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена (ч. 3 ст. 300 ЦПК України) [31].

РОЗДІЛ 3 ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Слід сказати, що справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи розглядаються місцевим загальним судом у порядку окремого провадження за правилами цивільного судочинства відповідно до глави 2 розділу VI ЦПК України [31].

Підсудність цієї категорії справ визначається згідно з ч. 1 ст. 295 ЦПК України, відповідно до якої заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної

особи територіально підсудна органу судової влади за місцем проживання особи, стосовно якої подається заява, або за місцезнаходженням закладу з надання психіатричної допомоги, якщо така особа перебуває на лікуванні у ньому. Окрім цього, відповідно до ч. 2 ст. 295 ЦПК України «підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду» [31].

Коло осіб, які можуть звернутися із заявою про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи визначено у ч. 1 ст. 296 ЦПК України, відповідно до якої ними можуть бути орган опіки і піклування, заклад з надання психіатричної допомоги та члени сім'ї особи, питання про обмеження дієздатності якої порушується [31]. Слід сказати, що відповідно до ст. 3 СК України «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [33].

Згідно з абз. 5 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 03 червня 1999 року № 5-рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміну член сім'ї «членами сім'ї є, зокрема особи, які постійно з ним мешкають і ведуть спільне господарство. До таких осіб належать не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають з особою у безпосередніх родинних зв'язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки й інші). Обов'язковими умовами для визнання їх членами сім'ї, крім спільного проживання, є: ведення спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівля майна для спільного користування, участь у витратах та утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин» [34].

Отже, чинним законодавством України не визначено вичерпного переліку членів сім'ї, але зазначено критерії, за якими можна встановити чи є особи членами сім'ї. Цими критеріями є такі: сумісне проживання (за винятком окремого проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут, наявність взаємних прав й обов'язків осіб, що об'єдналися для проживання.

У літературі запропоновано розширити коло заявників у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та додати до них саму особу за умови усвідомлення нею наслідків своїх дій [20, 49]. Думається, із такою пропозицією слід погодитися, оскільки орган опіки і піклування, заклад з надання психіатричної допомоги чи члени сім'ї такої особи можуть і не здогадуватися про наявність підстав для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 297 ЦПК України у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи мають бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище [31]. Видається, законодавцем правильно визначено такі вимоги до заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, оскільки згідно з ст. 37 ЦК України саме ці обставини є підставами для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Слід сказати, що у тому випадку, коли підставою для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи є психічний розлад, то судом обов'язково призначається судово-психіатрична експертиза. Це твердження впливає зі змісту ч. 1 ст. 298 ЦПК України, відповідно до якої «суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу» [31]. Перед експертом можуть бути поставлені такі запитання: 1) чи страждає фізична особа нині на будь-який психічний розлад; 2) чи може фізична особа нині за своїм психічним станом усвідомлювати значення своїх і керувати ними.

Окремо слід зупинитися на тому, що згідно з ч. 2 ст. 298 ЦПК України «у виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу» [31].

Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника, особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, та представника органу опіки та піклування. З урахуванням стану здоров'я особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, вирішується в кожному випадку судом із урахуванням стану її здоров'я.

Для визначення фактичної можливості такої особи з'явитися в судові засідання, а також про можливість особисто дати пояснення по суті справи у разі необхідності суд може призначити відповідну експертизу.

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави. Суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.

Суд, ухвалюючи рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (у тому числі обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами) чи визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею відповідно піклування або опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй піклувальника чи опікуна.

Отже, можна виділити такі процесуальні особливості розгляду судами справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи:

1. справи розглядаються в цивільному судочинстві;
2. справи розглядаються виключно в окремому провадженні, тобто в непозовному судочинстві;
3. заявниками можуть бути органи опіки і піклування, заклад з надання психіатричної допомоги та члени сім'ї особи, щодо якої вирішується питання про обмеження цивільної дієздатності;
4. у заяві мають бути вказані підстави для обмеження цивільної дієздатності, визначені у ст. 37 ЦК України;
5. призначається судово-психіатрична експертиза;
6. розгляд справи відбувається за участі особи, стосовно якої ставиться питання про обмеження цивільної дієздатності, та представників органів опіки і піклування;
7. у разі обмеження цивільної дієздатності фізичної особи їй призначається піклувальник.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження було зроблено такі висновки.

Під цивільною дієздатністю слід розуміти здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав, самостійно здійснювати набуті для себе права, здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно виконувати створені цивільні обов'язки, нести відповідальність за невиконання цивільних обов'язків.

За віком цивільна дієздатність поділяється на часткову, неповну та повну.

Часткову цивільну дієздатність мають малолітні особи, які можуть самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Під дрібним побутовим правочином слід розуміти той правочин, що задовільняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість.

Неповну цивільну дієздатність має особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, яка додатково до прав малолітніх осіб, має право на: 1) самостійне розпорядження своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійне здійснення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Повну цивільну дієздатність мають повнолітні фізичні особи. Утім, повна цивільна дієздатність може бути обмежена у випадках, передбачених законом, а саме: 1) якщо у фізичної особи наявний психічний розлад, що істотно впливає на її здатність до керування своїми діями та усвідомлення їх значення; 2) якщо у результаті зловживань спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми, тощо фізична особа ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Підтримано висловлену у літературі думку про те, що зловживання азартними іграми, що призвело до скрутного матеріального стану гравця, членів його сім'ї та інших осіб, яких він за законом зобов'язаний утримувати, не може бути підставою для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, оскільки є підставою для обмеження у праві відвідувати гральні заклади та брати участь в азартних іграх.

Наслідками обмеження фізичної особи у цивільній дієздатності є такі: 1) призначення особі, дієздатність якої обмежена, піклувальника; 2) особа, дієздатність якої обмежена, може вчиняти лише дрібні побутові правочини, інші

правочини – лише за згодою піклувальника; 3) одержання заробітку фізичної особи, дієздатність якої обмежена, та розпорядження ним здійснює піклувальник; 4) відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, завдану іншій особі, фізична особа, дієздатність якої обмежена, несе самотійно.

Підставою для поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, дієздатність якої була обмежена є її видужання чи таке поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Цивільна дієздатність поновлюється місцевим загальним судом за заявою самої особи, дієздатність якої була обмежена, членів її сім'ї, органу опіки і піклування, закладу з надання психіатричної допомоги.

Можна виділити такі процесуальні особливості розгляду судами справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи:

8. справи розглядаються в цивільному судочинстві;
9. справи розглядаються виключно в окремому провадженні, тобто в непозовному судочинстві;
10. заявниками можуть бути органи опіки і піклування, заклад з надання психіатричної допомоги та члени сім'ї особи, щодо якої вирішується питання про обмеження цивільної дієздатності;
11. у заяві мають бути вказані підстави для обмеження цивільної дієздатності, визначені у ст. 37 ЦК України;
12. призначається судово-психіатрична експертиза;
13. розгляд справи відбувається за участі особи, стосовно якої ставиться питання про обмеження цивільної дієздатності, та представників органів опіки і піклування;
14. у разі обмеження цивільної дієздатності фізичної особи їй призначається піклувальник.

З метою удосконалення правового регулювання цивільної дієздатності та порядку її обмеження слід доповнити коло суб'єктів звернення до суду у цій категорії справ самою особою та виключити таку підставу для обмеження цивільної дієздатності як зловживання азартними іграми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.05.2023)
2. О соотношении гражданской правоспособности, дееспособности и субъективного права. М.: РИО ВЮЗИ, 1988. 30 с.
3. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига: Зинатне, 1976. 231 с.

4. Потюков А. Г. Правоспособность и дееспособность граждан по советскому гражданскому праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Л., 1954. 32 с.
5. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. ВИЮН МЮ СССР. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. 367 с.
6. Кузнецова Л.Г. Развитие института дееспособности граждан в новом гражданском законодательстве. *Правоведение*. 1965. № 4. С. 72-80
7. Стефанчук Р.О. Цивільна правоздатність та дієздатність як необхідні передумови здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 114-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_15
8. Гражданское право Украины: учебник / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. Х.: Одиссей, 2004. 960 с.
9. Торчинівська Р.А. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи. *Пріоритетні напрями модернізації права*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17-18 травня 2019 року. С. 50-53. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/37may2019/12.pdf>
10. Смородина А. Часткова та неповна цивільна дієздатність фізичної особи: розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 70-75. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/14.pdf>
11. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pobutovyj>
12. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 15.05.2023)
13. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А.С. Довгерт, проф. Н.С. Кузнецова. Київ : Юстініан, 2005. 680 с.
14. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків:

постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2022 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text> (дата звернення: 15.05.2023)

15. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20?find=1&text> (дата звернення: 15.05.2023)

16. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 15.05.2023)

17. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення: 15.05.2023)

18. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення: 15.05.2023)

19. Рубанчук Г.С. Недолік цивільної дієздатності фізичної особи: поняття, види. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія : Економіка і право*. 2014. Вип. 26. С. 154-161. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25695/Rubanchuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

20. Кравцов С., Сокол А. Обмеження у дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення у дієздатності: цивільно-процесуальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 47-51. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/10.pdf>

21. Волкова Н.В. Щодо визначення підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи при розгляді справ у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 91-94. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8314>

22. Лічман Л.Г. Підстави обмеження дієздатності фізичної особи як дзеркало цивілізаційних змін. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 15-18.

23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження цивільної дієздатності осіб, які зловживають азартними іграми: Закон

України від 21.02.2012 № 4416-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4416-17#Text>

24. Цивільне право України : підручн. : у 2-х кн. / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Кн. 1. К. : Юрінком Інтер, 2002. 864 с.

25. Шишка Р.Б. Цивільне право України : курс лекц. : у 6-ти томах. / Р.Б. Шишка. Т.1. Х. : Еспада, 2008. 680 с.

26. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 6. 2004. 768 с.

27. Іванова А.С., Кіреєва Н.О. Процесуальні особливості розгляду судом справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх як категорія справ окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 69-72. URL: http://lsei.org.ua/7_2021/18.pdf

28. Стоянова Т. А. Обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх судом на підставі лудоманії. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім.Ю. С. Червоного (Одеса, 18 грудня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 54-56. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14000>

29. Руденко О.А. Проблемні питання обмеження особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: матеріали XVI міжнар. наук.- практ. конф., м. Миколаїв, 02-03 грудня 2021 року. С. 433-436

30. Слободян С. Обмеження дієздатності фізичних осіб: цивільно-правові проблеми. *Юридичний журнал*. 2004. № 1. С. 32-33

31. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.05.2023)

32. Зельман Б.Б. Теоретико-правовий аналіз суб'єктивного критерію дієздатності громадян. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 143-146. URL:
:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_8_39

33. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.05.2023)

34. Рішення Конституційного Суду України від 03 червня 1999 року № 5-
рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї». URL:
<https://ccu.gov.ua/docs/401>